
***'Het oosten is geen oosten, het westen is geen westen, de twee zullen
elkaar ontmoeten.'***

**Een vergelijkende studie tussen de houding van de NCSV
en de houding van de Nederlandse Hervormde Kerk ten
opzichte van de DDR tijdens de Koude Oorlog**

Jacob de Jong

3017486

28 mei 2009

Onderzoeksseminar III

Nederland en Oost-Europa

Inhoud

Inhoud.....	2
1. Verantwoording.....	3
2. De NCSV	5
Vooroorlogs.....	5
Na de oorlog.....	6
Verhouding tot de Nederlandse Hervormde Kerk	9
3. Het Oost-Europaprojekt.....	11
Dialoog	12
Erkenning van de DDR.....	14
Einde van de NCSV	16
4. Nederlandse Hervormde Kerk	17
Context.....	17
Duitsland en de DDR	18
Het vraagstuk van de kernwapenen	20
Kerkelijke Ostpolitik	22
5. Conclusie.....	24
6. Literatuurlijst	26
Bronnen.....	26
Bronnenuitgaven.....	26
Literatuur	27

1. Verantwoording

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden veel kerken zich kritisch uitgelaten over de Duitse bezetter. Voor de kerken was dit niet moeilijk omdat in die tijd voor de meeste volgelingen het verschil tussen goed en kwaad duidelijk was. Na de oorlog wilden veel mensen dat de kerk deze kritische houding bleef houden, ook ten aanzien van een overheid die niet controversieel en wel democratisch was gekozen.¹ Daarnaast ontstond de Doorbraak- beweging die wilde breken met de traditionele stromingen van voor de oorlog. Voor de kerken was het dus een moeilijke tijd die tegelijk ook veel uitdagingen bood.

Dit alles gebeurde in een tijd die bol stond van de vernieuwingen; ook op het wereldtoneel veranderden de verhoudingen. De bevrijding van het Naziregime in 1945 in Europa leek alleen maar voorspoed te betekenen voor de nabije toekomst. Het tegendeel zou echter al spoedig blijken. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, beide bevrijders, konden het niet eens worden over een juiste oplossing voor de toekomst van Europa. De Sovjet-Unie vergrootte haar invloed in het oosten, de Verenigde Staten in het westen.

In de eerste jaren na de oorlog heerste er nog een adempauze, maar omstreeks 1947 werd de scheiding van Europa pijnlijk duidelijk in Duitsland. In 1947 kondigde president Truman een doctrine af waarin hij beloofde om overal ter wereld bedreigde democratieën te steunen. Tegelijkertijd pompten de Verenigde Staten, in ruil voor steun aan het beleid, geld in West-Europa. Ook werd voorzichtig begonnen met het oprichten van wat uiteindelijk de NAVO zou gaan worden. Tussentijds werd door de Sovjet-Unie de duimschroeven in Oost-Europa aangedraaid, op veelal militante wijze en onder grote druk van de Sovjet-Unie werden regimes communistisch en vond er een ware 'Sovjetisering' plaats. Dat de Sovjet-Unie druk zette bleek in 1948 in Praag bij een communistische staatsgreep. Later zou de Sovjet-Unie als reactie op de NAVO een militair verbond, het Warschaupact, opzetten.²

Uiteindelijk kwam in Berlijn alles tot een kookpunt. In juni 1948 sloot de Sovjet-Unie het westelijke deel van Berlijn af en volgde bijna een jaar lang een afsluiting van West-Berlijn van de rest van Europa. Het contact werd in stand gehouden door middel van een luchtbrug die de Amerikanen hadden ingesteld. In mei 1949 werd de scheiding formeel bevestigd en behoorde het westen van Berlijn toe aan de Bondsrepubliek Duitsland. De Sovjet-Unie reageerde hierop door in oktober 1949

¹ Meijering, E., *Het Nederlandse christendom in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2007) 349.

² Hellema, D., *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek* (Utrecht 2006) 108-109, 145-146.

de Duitse Democratische Republiek uit te roepen. De tweedeling van Duitsland, en daarmee de bipolaire wereldorde, was een feit.

Binnen enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog ontstond dus weer een geheel nieuwe wereldsituatie, tegelijkertijd was er ook op kerkelijk gebied een ander geluid te horen. Het thema van mijn scriptie komt met name voort uit nieuwsgierigheid naar de vraag hoe de kerk omging met deze nieuwe politieke situatie. De politieke lijn werd snel duidelijk doordat Nederland in het algemeen trouw de Amerikanen volgde en besloot om de DDR niet te erkennen. Op kerkelijk gebied ontstonden echter wel degelijk contacten met de DDR. Ik was benieuwd hoe ver deze contacten gingen en waar dit vandaan kwam.

Mijn keuze voor een vergelijking tussen de houding van de Nederlandse Hervormde Kerk en die van de Nederlandse Christen-Studenten Vereniging kwam voort uit een opmerking van Pekelder die stelt in zijn boek *Nederland en de DDR* dat de NCSV 'de motor van de Nederlandse erkenningsbeweging'³ was. Wat was de NCSV dan voor club en waar kwam deze houding ten opzichte van de DDR vandaan? Hoe radicaal was deze houding in vergelijking met de houding van de kerk?

Voor mijn scriptie en onderzoek heb ik me eerst bezig gehouden met de geschiedenis van de NCSV zelf om de context van de situatie te kunnen schetsen en om de vraag te kunnen beantwoorden waar de banden met de DDR vandaan kwamen. In het archief, het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme aan de Vrije Universiteit Amsterdam, heb ik me, om mezelf een beperking op te leggen in de vele meters van archiefdozen, vooral bezig gehouden met het Oost-Europaproject van de NCSV eind jaren zestig en begin jaren zeventig. Hier heb ik vele uren doorgebracht met het bestuderen van oude brieven, notulen van de projectgroep, jaarverslagen, reacties van oud-leden en gepubliceerde stukken.

Voor het onderzoeken van de houding van de kerk heb ik me eerst ook verdiept in de achtergrond. Voor de houding van de kerk tijdens de Koude Oorlog heb ik vooral gebruik gemaakt van literatuur. Het boek *Over de muur. De DDR, De Nederlandse kerken en de vredesbeweging* van Beatrice de Graaf speelde hierin een belangrijke rol. Daarnaast heb ik het *Herderlijk Schrijven*, een verklaring van de algemene synode van de Hervormde Kerk, bestudeerd.

Met deze opzet en het gedegen archief- en literatuuronderzoek denk ik op een juiste manier de houding van de NCSV en de houding van de kerk te kunnen typeren om ze zo met elkaar te kunnen vergelijken.

Jacob de Jong, 28 mei 2009

³ Pekelder, J., *Nederland en de DDR. Beeldvorming en betrekkingen 1949-1989* (Amsterdam 1998) 308.

2. De NCSV

Vooroorlogs

Geachte redactie,
Tengevolge van een reeds lang bestaand plan, kwamen op donderdag 27 Febr. te Utrecht, verscheidene studenten bijeen. Alle academies waren vertegenwoordigd: er waren aanwezigen uit Amsterdam (Stedelijke en vrije Universiteit), Leiden, Utrecht, Delft, Groningen en van de Theologische School te Kampen, zoodat er niet te klagen was over inter-academiale belangstelling. Nadat de vergadering met gebed begonnen was, werd men het na eenig heen- en weer-praten, spijtig eens over de wenselijkheid van aansluiting der Christen-studenten in Nederland, zoodat de

NEDERLANDSCHE CHRISTEN-STUDENTEN VERENIGING werd opgericht, welke zich ten doel stelt, a. een band te vormen, tusschen de studenten die gelooven in Jezus Christus, als zoon van God en eenige Verlosser der wereld, b. het geestelijk leven der leden te versterken, c. anderen voor Christus te winnen.

In een der volgende nummers van dit blad zal het algemeene reglement der N.C.S.V. worden bekend gemaakt; de contributie bedraagt per jaar f 1,-.

God zegene onze Vereeniging en doe haar strekken tot eer van zijnen naam en uitbreiding van zijn Koninkrijk. Laten wij in Hem blijven, want zonder Hem kunnen wij niets doen.

U namens het bestuur der N.C.S.V. dankzeggend voor de plaatsing, blijf ik

Uw dienstw.
C.J.C. Burkens.

uit: Berichten van Eltheto
50^e jaargang no 7.
5 maart 1896.

Oprichtingsverklaring NCSV uit 1896

Op maatschappelijk gebied, ten aanzien van Nederlands-Indië, werd de nadruk gelegd op zending. Alhoewel Kraemer, als spreekbuis van de NCSV, daar radicale ideeën verkondigde over een grotere mate van zelfstandigheid voor Indonesië, liet de NCSV zich tot aan de jaren dertig niet in met politiek. Het idee was dat voor het spreken over politieke zaken er een zekere grondslag nodig was, die werd opgedaan in de studententijd. Er was veel zelfstudie nodig voordat met een zeker gezag over politieke zaken gesproken kon worden.³

De oprichting van de Nederlandse Christen - Studenten Vereniging, afgekort NCSV, vond plaats in 1896 nadat elf studenten de internationale studentenzendingsconferentie in Liverpool hadden bezocht. De vereniging stelde zich ten doel: 'a. een band te vormen, tusschen de studenten die gelooven in Jezus Christus, als zoon van God en eenige verlosser der wereld, b het geestelijke leven der leden te versterken, c anderen voor Christus te winnen.'¹ In de eerste jaren werden er vooral Bijbelstudie- en zendingskringen gehouden in de lokale afdelingen. In 1916 werd het centrum van de NCSV gevestigd in Zeist en kwam de vereniging tot verdere ontplooiing. De vereniging groeide en de activiteiten breidden zich uit van één zomerconferentie naar twee conferenties per jaar waarin werd gediscussieerd over het geloof en verschillende hoogleraren een betoog hielden. In 1898 werd, naar Engels voorbeeld, het eerste jongenskamp gehouden.²

¹ Berichten van Eltheto, 50e jaargang nummer 7, 5 maart 1896, in: *Een rode draad. 75 jaar N.C.S.V.*, Eltheto brochurereeks 34-35 (zp, 1971) 8.

² *Een rode draad*, 7-10.

³ *Ibidem*, 15-17.

In de jaren dertig werd de band met de maatschappij sterker. De economische crisis en het koloniale vraagstuk, waarin de verzelfstandiging van Indonesische kerken al vroeg als noodzaak werd gezien, drongen zich op aan de student. Ten aanzien van Duitsland had de NCSV veel contact met de Duitse zusterorganisatie, de DCSV. Vertegenwoordigers kwamen naar conferenties en andere bijeenkomsten van de NCSV. De DCSV werd in 1938 verboden doordat de vereniging een leidende rol speelde in de 'Bekennende Kirche', een kerkverbond dat zich uitsprak tegen het nationaal-socialisme. Ondanks dat de NCSV geen duidelijke stelling innam, had de Duitse kerkstrijd wel de ogen geopend voor het gevaar van het socialisme. De NCSV voelde zich verbonden "met al die kerken, waar zij zich ook bevinden, die Christus Jezus belijden als Heiland en Heer"⁴. De banden met de maatschappij werden deze jaren sterker en de NCSV werd kritischer ten aanzien van maatschappij en politiek.

In 1941 besloot de NCSV om zichzelf op te heffen naar aanleiding van het besluit van de Duitse bezetter dat Joden geen lid meer mochten zijn van niet-commerciële verenigingen. Dit besluit was in tegenspraak met het Algemeen Reglement waarin stond dat 'elke student, die zijn leven wil stellen onder het licht van het Evangelie'⁵ lid kon worden. Het merendeel van de leden was vanwege deze tegenspraak voor het opheffen van de vereniging. Het opheffen leidde in eerste instantie niet tot een stop van alle activiteiten. 'Het jongenskampement', een soort subvereniging van de NCSV, en de 'Meisjes Zomer Club' bleven wel voortbestaan tot aan 1943.⁶ Hierna bleven tot aan 1945 de kampen voortbestaan in de vorm van 'logeerpartijen', dit waren geen kleine aangelegenheden want in 1944 trok een dergelijke 'logeerpartij' nog 472 deelnemers.⁷

Na de oorlog

Al tijdens de oorlog werd er gesproken over een doorstart. In juni 1945 werd in Amsterdam de NCSV heropgericht 'in dezelfde geest als waarin de NCSV nu reeds bijna vijftig jaar heeft gewerkt'⁸ Centraal kwam te staan een missionaire bewogenheid, met als uitgangspunt de Bijbel en een levende belangstelling voor de kerk. In de jaren vijftig was de NCSV niet zozeer een 'actie-, als wel vormingscentrum' en werden er inzake maatschappelijke kwesties geen duidelijke posities ingenomen. Dit was te zien aan de houding van de NCSV ten opzichte van de Politionele Actie in

⁴ I. van Slooten, 'De Duitse kerkstrijd' Eltheto, 1937-1938, in: Berg, A.J. van den, *De Nederlandse Christen – Studenten Vereniging 1896-1985* ('s-Gravenhage 1991) 138.

⁵ Wilken Veen, Dr., *Verzoening in de praktijk? De NCSV en de 'Duitsche Quaestie'* (Zoetermeer 2004)28.

⁶ Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 140-143.

⁷ Wilken-Veen, *Verzoening in de praktijk?*, 29.

⁸ Ibidem, 29.

Nederlands-Indië. De kwestie werd met grote ernst besproken, maar er volgde geen unanieme afwijzing. Met uiterste voorzichtigheid werd een vaag standpunt geformuleerd.⁹ Wel werd getracht de vraag te beantwoorden hoe de Bijbel kon helpen bij concrete beslissingen in de toekomst.¹⁰

Vanaf 1951 wilde de NCSV, naast de Bijbelstudies, beginnen met het bestuderen van vraagstukken op politiek en sociaal gebied. Hiervoor werd de Sociaal Politieke Studiegroep opgericht, in de lokale afdelingen werden kringen opgezet en er werden plannen opgezet voor een jaarlijkse conferentie. Vanaf oktober 1951 gebeurde dit ook, thema's zouden zijn "Wat is politiek?", "Het vraagstuk der menselijke waardigheid" en "Vrede in deze tijd". De studiegroep werd in maart 1957 alweer opgeheven, enkele lokale kringen die zich bezig hielden met sociaal-politieke studie bleven nog wel bestaan.¹¹ Ondanks het kortstondig bestaan van deze groep gaf het wel aan dat de NCSV serieus bezig was met banden leggen tussen de maatschappij, de vereniging en het christen zijn.

Duitsland nam in de betrekkingen van de NCSV een bijzondere plaats in na de oorlog. Dit stond niet op zichzelf want in de gehele studentenwereld werd gediscussieerd over hoe er verzoening met de Duitse jeugd moest plaatsvinden. Binnen de NCSV werd aangedrongen op toenadering tot de Duitse *Evangelische Studentengemeinde*.¹² Vanuit verschillende studentenorganisaties werd in maart 1947 de Duitsland Commissie opgericht die opereerde als een "semi-officiële onderneming op gezag van de gehele Nederlandse Studentenwereld"¹³ Op de Duitsland conferentie in mei werden concrete plannen gemaakt over hoe de verzoening vorm moest krijgen. Naast lezingen en correspondentie werden werkkampen georganiseerd in Duitsland. Dat er voortvarend te werk was gegaan bleek wel uit het feit dat het eerste zomerkamp al in de zomer van 1947 in de omgeving van Münster werd gehouden. Dit werk bleef doorgaan tot eind jaren veertig, hierna nam de belangstelling voor de kampen af. De Duitsland commissie werd in 1951 opgeheven vanwege de hoge kosten en omdat ze steeds minder nodig zou zijn.¹⁴

Met de scheiding tussen Oost en West en het ontstaan van de DDR, bleef bij de NCSV het verlangen om in contact te blijven met de Oost-Duitse christenen. De situatie was in Oost-Duitsland voor christenen schrijnend, zo bleek uit een brief van H.C. Spijkerboer na haar bezoek aan een Deutsche Evangelische Studententag in Berlijn: "Het pijnlijkste echter, wat mij overkomen is, was de opmerking van enkele Oost-Duitse studenten, dat zij wel eens de indruk hadden, dat het vrije westen

⁹ Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 186.

¹⁰ *Een rode draad*, 26-31.

¹¹ Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 158-159.

¹² Pekelder, *Nederland en de DDR*, 174.

¹³ Wilken-Veen, *Verzoening in de praktijk?*, 52.

¹⁴ *Ibidem*, 49-55, 107-111.

de mensen achter het ijzeren gordijn vergat. Zij vroegen met klem aan ons om zo mogelijk een brief te schrijven, maar om in ieder geval voor hen te bidden.”¹⁵ Vanuit de wens om contact te krijgen met de Oost-Duitse studenten ontstond uiteindelijk de meerdere malen gehouden conferentie in ‘Haus Villigst’. Volgens de legende was de conferentie het gevolg van een typefout: Bij het verzoek om ‘Korrespondenz’ verscheen uiteindelijk het woord ‘Konferenz’. Dr. Wilken Veen wijst erop dat er wel degelijk sprake was van een bewuste actie omdat logischerwijs de typefout naderhand nog rechtgetrokken had kunnen worden.¹⁶ Dit werd niet gedaan en de eerste Villigst conferentie vond plaats in augustus 1954.

De opzet van de conferentie lag vooral “in de ontmoeting zelf; een ontmoeting van mensen uit twee totaal van elkaar verschillende situaties, die elkaar toch herkennen en accepteren in eenzelfde grondsituatie: die van christenen.”¹⁷ Tot in de jaren zestig werden er regelmatig conferenties gehouden. De opzet veranderde wel iets, er kwam steeds meer belangstelling voor ‘hoe het nou toeging in een socialistisch land’. Ondanks dat de ontmoeting altijd centraal bleef staan, werd er gezocht naar onderwerpen die van belang waren voor het samenleven van Oost en West.¹⁸

De Villigst conferenties zorgden voor een groei van politieke bewustwording bij de leden van de NCSV. Er werden speciale studieavonden gewijd aan de Oost-West verhouding en het communisme werd uitgebreid bestudeerd. Er werd gezocht naar overeenkomsten, naar verzoening, in plaats van naar tegenstellingen. Verschillende groepen van de NCSV bezochten het Wereldjeugdfestival in 1959 in Wenen, het Jeugdforum in 1961 in Moskou en het Wereldjeugdfestival in 1962 in Helsinki. Het contact met de DDR en de ‘dialogue’ met het communisme stond in deze ontmoetingen altijd voorop.¹⁹ Vanuit deze politieke bewustwording kwamen de DDR en Oost-Europa uiteindelijk in de jaren zeventig midden in de belangstelling te staan.²⁰ In het volgende hoofdstuk zal de houding van de NCSV ten opzichte van de DDR eind jaren zestig verder aan bod komen.

¹⁵ H.C. Spijkerboer, omnes 1951, in: Wilken-Veen, *Verzoening in de praktijk?*, 113.

¹⁶ Ibidem, 113.

¹⁷ Brief aan deelnemers, in: Wilken-Veen, *Verzoening in de praktijk?*, 115.

¹⁸ Ibidem, 119-120.

¹⁹ Pekelder, *Nederland en de DDR*, 174-175.

²⁰ Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 190.

Verhouding tot de Nederlandse Hervormde Kerk

Voor de oorlog was de verhouding tot de Nederlandse Hervormde Kerk 'een heel triest verhaal'. (...) De kerk was in die dagen typisch konservatief en konventioneel. Van de algemene synode ging absoluut geen beleid uit. Zij verdiepte zich bij voorkeur in allerlei reglementaire puzzels. (...) Bovendien werd de kerk inwendig verscheurd door een onverkwikkelijke richtingsstrijd'.²¹ In het begin van de twintigste eeuw was er dus sprake van een kloof tussen de kerk en de NCSV.

In 1930 hield de NCSV een zomerconferentie over het vraagstuk van de verhouding tot de kerk binnen de vereniging. Door verschillende theologen en predikanten werden voordrachten gehouden over vragen omtrent 'de kerk als draagster van het Evangelie'. Binnen de NCSV heerste er een dubbele gedachte. Enerzijds was de NCSV door het evangelie met de kerk verbonden, anderzijds had de vereniging een duidelijk interkerkelijk karakter. Van geen enkel lid werd verlangd dat hij tot een kerk behoorde.²²

Om toch tot een vorm van samenwerking te komen riep de NCSV in 1935 op tot het aanstellen van studentpredikanten in universiteitssteden. In eerste instantie reageerde de kerk twijfelachtig en traag. De omwenteling kwam vanuit de Hervormde Kerk in Utrecht die in februari 1939 Kooyman als eerste studentenpredikant aanstelde. Vanuit de synode, het leidend orgaan van de Hervormde Kerk, werd vanaf 1940 gehoor gegeven aan de wens van de NCSV. In eerste instantie was het een bijbaan, na de oorlog werd het een volledig dienstverband.²³

De kerk had in eerste instantie een onverschillige houding op het tot stand komen van de NCSV. Zij zag niet in dat studenten een groep was die aparte aandacht nodig had, de kerk was er voor iedereen dus ook voor studenten. Op de synode van 1918 werd het voorstel voor aparte geestelijke verzorging van studenten verworpen. De NCSV vergeleek hierbij de kerk met 'brandweerlieden, die bij een brandend huis gingen kibbelen welke spuit het best gebruikt kon worden. "Intusschen brandt het geheele gebouw tot aan den grond af".²⁴ Pas vanaf midden jarig dertig kwam verandering in deze losse relatie tussen de NCSV en de kerk.

Na de oorlog kwam de Nederlandse Hervormde Kerk de Duitse 'geloofsbroeders' te hulp. De kerk ontplooid verschillende activiteiten om de relatie met de Duitse kerken te herstellen. Ondanks dat de kerkelijke politiek vooral vorm kreeg door het werk van onder andere Hebe Kohlbrugge en Bé Ruys, toonde het aan dat de kerk beseftte dat zij een taak in de wereld had en dat passief opstellen

²¹ *Een rode draad*, 10.

²² Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 123-125.

²³ *Ibidem*, 126-127.

²⁴ Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 92.

voorbij was.²⁵ Dit kwam de relatie met de NCSV ten goede. De verbeterde relatie kwam ook voort uit wederzijds begrip. De kerk erkende de waarde van het interkerkelijk contact en het belang van het getuigenis door de NCSV. De NCSV had begrip voor de eigen taak van de kerk in getuigenis en gemeentevorming. Beiden waren dus tot inzicht gekomen dat het werk dat ze deden elkaar 'niet uitmaakt maar juist insloot'.²⁶

²⁵ Graaf, B. de, *Over de muur. De DDR, De Nederlandse kerken en de vredesbeweging* (Amsterdam 2004), 31-36.

²⁶ Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 179.

3. Het Oost-Europaprojekt

Halverwege de jaren zestig werden 'de studenten wakker'. Een soort geest van vernieuwing waaide door de studentenwereld. De periode werd getypeerd 'als de tijd waarin studenten voorpaginanieuws werden, anders dan door lustrumvieringen, kroegjolen en roeiwedstrijden'.¹ Studenten keerden zich tegen alle traditionele waarden en een 'toenemend onbehagen t.a.v. het ondemokraties- en imperialisties karakter van het kapitalisme' maakte zich van hen meester.² In eerste instantie waren de protesten vooral gericht tegen het universitaire systeem, dat te autoritair en te star was. De studenten eisten meer inspraak en vernieuwende hervormingen. In korte tijd breidden de protesten zich echter uit tegen de gehele gevestigde orde. De nieuwe generatie nam geen genoegen meer met de bestaande maatschappij. Aan de ongebreidelde groei van de welvaart leek een einde te zijn gekomen, er ontstond meer werkloosheid en snellere inflatie, en de alsmaar voortdurende wreedheden in Vietnam en het groeiende racisme toonden aan dat de wereld slecht in elkaar zat en er een hoge mate van onrecht bestond.

In de jaren vijftig was het beleid ten aanzien van de DDR en Oost-Europa van de NCSV nog een 'volstrekt unikum binnen de studentenwereld'.³ Dit bleef zo omdat de nieuwe groeperingen die ontstonden, zoals de Studenten Vakbeweging, zich meer richtten op 'radikale maatschappijverandering'. In de Nederlandse Studenten Raad ging het niet meer om belangenbehartiging maar werd er politiek bedreven inzake 'demokratisering van de universiteit'.⁴

Binnen de NCSV ontstond als reactie op de ontwikkelingen in de samenleving een aantal kleinere en radicale groepjes. Zij streefden vooral naar een meer rechtvaardige wereld. Het ideaal was een 'bewoonbaar huis voor de hele wereld'.⁵ De contacten met de DDR werden voortgezet maar veranderden wel van opzet. Na het bezoek van christelijke studenten aan Berlijn in 1968 werd een DDR groep opgezet die als taak had om de contacten met de DDR uit te breiden en te professionaliseren. Vanaf 1969 werd de DDR groep omgevormd tot een speciaal project binnen de NCSV: 'Het Oost-Europaprojekt'.⁶

De projectvorming binnen de NCSV stond niet op zichzelf, maar kwam voort vanuit een discussie die in de jaren zestig werd gevoerd, waarin binnen de vereniging vraagtekens werden gezet

¹ *Een rode draad*, 46.

² Het Oost-Europa projekt binnen de NCSV, archief NCSV 5

³ Het Oost-Europa projekt binnen de NCSV, archief NCSV 4

⁴ *Een rode draad*, 47.

⁵ Het Oost-Europa projekt binnen de NCSV, archief NCSV 6

⁶ Pekelder, *Nederland en de DDR*, 308.

bij de traditionele structuur. Besloten werd tot het vormen van een 'projekt-groep' die samenkwam 'niet omdat men zo graag een thema wil bediskussieren, maar omdat de deelnemers een gezamenlijke verantwoordelijkheid op zich genomen hebben. Ze willen iets tot stand brengen, iets veranderen in de wereld van de universiteit, de politiek en de kerk'. Andere projectgroepen die werden gevormd waren het 'Kritiese Kerk'-project en het Jeugdwerk-project. In de jaren die zouden volgen namen de projectgroepen binnen de NCSV een steeds belangrijkere plaats in.⁷

Dialogoog

Het grootste doel van het Oost-Europa project was het verenigen van het Oosten en het Westen. Volgens Margriet Meindertsma, secretaris studentenwerk NCSV en zeer actief binnen het project, was het doorbreken van 'de status quo van de huidige verdeling der wereld in machtsblokken' een opdracht voor elke christen. Men moest uitstijgen boven de bestaande orde van de Koude Oorlog omdat 'wij ons als kristenen en wereldburgers niet mogen en niet kunnen neerleggen bij het idee dat het kapitalisme en het kommunisme twee ideologieën zijn, waarvan de ene goed en de andere fout is'.⁸

Belangrijk hierin was dat de 'kritiese student', zoals Meindertsma het NCSV lid graag zag, bewust werd van de gedachte dat het christendom en het socialisme elkaar wel eens 'in' in plaats van 'uit' konden sluiten. De kritiese student liep niet meer rond met het beeld van de Oost-Europees als 'onderdrukte mens, in lompen gehuld, ontstoken van de meest elementaire levensbehoeften' maar beseftte dat er wel degelijk gewone mensen rondlopen. De student zag het socialisme niet meer als gevaar, maar bestudeerde het als een interessant alternatief voor het kapitalistische systeem.⁹

De kern van het Oost-Europa project zat in het woord 'dialogoog'. Meindertsma verwoordde het als volgt: 'Daarom moeten wij k e n n i s nemen van de verschillende maatschappijssystemen, ons willen l a t e n i n f o r m e r e n en de d i a l o o g (...) aangaan'. De dialogoog aangaan kon niet vrijblijvend gehouden worden, maar er diende ook actie op te volgen. Voorbeelden van actie waren het trekken van lessen uit elkaar ideologieën, het streven naar erkenning van de DDR en het creëren van ontspanning in de betrekkingen.¹⁰ De NCSV wilde zich dus niet neerleggen bij de bipolaire wereldorde die was ontstaan na de Tweede Wereldoorlog. De manier waarop ze een nieuwe orde

⁷ Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 199-202.

⁸ Oost-Europa in de N.C.S.V., archief NCSV

⁹ De NCSV en Oost-Europa, Margriet Meindertsma, Motief nummer 18, archief NCSV

¹⁰ Oost-Europa in de N.C.S.V., archief NCSV

wilde bereiken paste in de traditie en het beleid van de NCSV ten tijde van de Koude oorlog: het aangaan en onderhouden van de dialoog.

Op verschillende manieren werd invulling gegeven aan deze gekozen strategie. De ongeveer 200 leden van het project hielden zich zowel op lokaal als landelijk niveau bezig met het voeren van de dialoog. Eind 1971 waren er ongeveer 20 Oost-Europa groepen die uiteenliepen van 5 tot 28 deelnemers.¹¹ Onderdeel van het Oost-Europa project was het reizen naar Berlijn en andere plaatsen in de DDR. In de zomer van 1969 bezochten middelbare scholieren met twee busjes de DDR onder leiding van studenten die de conferentie in 1968 hadden bezocht.¹² In de jaren daarna werd dit herhaald en uitgebreid. Het eerste DDR kamp was in 1971 en werd voorafgegaan door een speciaal voorbereidingsweekend waarin de relatie tussen de NCSV en DDR aan deelnemers en ouders werd uitgelegd. Het accent van de kampen lag op de ontmoeting en het leren kennen van de DDR.

Naast de reële ontmoeting door middel van reizen en conferenties lag de nadruk in de verschillende werkgroepen op bestudering van het socialisme. Op Woudschoten, de basis van de NCSV, werden verschillende studiedagen en weekeinden gepland over de relatie tussen christendom, socialisme en marxisme. Ook kon je als lid je opgeven voor Marxisme-scholing op een serie zaterdagdagen.¹³ Het blad *DDR mededelingen*, een tijdschrift met informatie over de DDR en Oost-Europa, speelde hierbij een belangrijke rol. Er verschenen veel artikelen met uitgebreide analyses van de theorieën van Marx, Lenin en andere socialisten. In 1972, in het inmiddels geheten *DDR-kenningen*, verscheen een speciaal nummer met als thema de rol van de kerk in de DDR. Streven was om het verband te kunnen leggen tussen theologie en socialisme door middel van een onderzoek naar het functioneren van 'het theïsme in een maatschappijstelsel, waarin men zich baseert op het marxisme-leninisme, dat uitgaat van het atheïsme'.¹⁴

¹¹ Verslag van het Oost-Europaprojekt tot aan 1-12-1972, archief NCSV

¹² Oost-Europa in de N.C.S.V., archief NCSV

¹³ Agenda = dingen die gedaan moeten worden, Motief nummer 18, archief NCSV

¹⁴ Redactioneel, DDR-kenningen augustus 1972, archief NCSV

Erkenning van de DDR

Voorkant Stiefkind van Europa

Al vanaf het begin was er binnen de DDR groep het idee om een boekje uit te brengen over de DDR. Dit boekje kwam begin 1970 uit en droeg als titel *Het stiefkind van Europa, de niet erkende staat*. Het boekje bevatte een aantal uitgebreide artikelen over de verschillende aspecten van de DDR. Toneel, literatuur en onderwijs in de DDR kwam aan de orde, maar ook binnenlandse politieke ontwikkelingen en de handel tussen Nederland en de DDR. Tevens werd ook de positie van de *Evangelische Kirche* in de DDR toegelicht. Doel van het boek was om te laten zien dat ‘achter die muur een werkelijk andere maatschappij dan de onze aan het ontstaan is, die de moeite van het kennis nemen waard is’. Er werd getracht om een samenvattend overzicht te geven van het leven in de DDR. Daarnaast diende het boekje als een soort spiegel, ‘wie er lang en diep in kijkt (...) ontdekt de

eigen situatie en die van de maatschappij waarin hij leeft’.¹⁵ Hieruit bleek opnieuw dat het doel van de NCSV was om een alternatief te presenteren om de ‘status quo van de huidige verdeling der wereld in machtsblokken’ te doorbreken.

Stiefkind van Europa nam, met een oplage van 3000, een bijzondere plaats in binnen de beeldvorming van Nederland over de DDR. Het was de eerste publicatie over de DDR die enige betekenis had.¹⁶ Het boekje was onderdeel van het debat over erkenning van de DDR waarin de NCSV een belangrijke rol speelde. De NCSV was, met sleutelfiguren als Koos Koster (tevens samensteller *Stiefkind van Europa*) en Margriet Meindertsma, ‘de motor van de Nederlandse erkenningsbeweging’.¹⁷ In 1969 werd mede op initiatief van de NCSV besloten het erkenningscomité op te richten. Met dit streven was de NCSV zeer vooruitstrevend. Het comité bestond uit leden van de PvdA, D66, PSP en Radikalen.¹⁸

Als eerste organiseerde het comité op 12 december 1970 een symposium over erkenning van de DDR. Verschillende politici en professoren hielden hier referaten. Onder andere PvdA kamerlid Roethof sprak hier van ‘een politiek van volkenrechtelijke erkenning van de DDR [als] de primaire

¹⁵ Koster, K., *Het stiefkind van Europa. De niet erkende staat* (Baarn 1970), 6.

¹⁶ Pekelder, *Nederland en de DDR*, 309.

¹⁷ Ibidem, 308.

¹⁸ Symposium over erkenning van de DDR, DDR mededelingen december 1970, archief NCSV

voorwaarde, die ten grondslag ligt aan elk streven naar werkelijke ontspanning in Midden-Europa'. Het is een abnormale zaak geweest 'om het bestaan van een staat in het hart van Europa met een bevolking van 17 miljoen inwoners, momenteel de 8^e industriestaat van de wereld, over het hoofd te blijven zien'.¹⁹ Het feit dat dit stuk, een beknopte weergave van de voordracht van Roethof op het symposium, werd afgedrukt in de eerst volgende *DDR-mededelingen* toonde aan dat de NCSV volledig achter de woorden van Roethof stond.

In 1971 werd het blad *DDR-mededelingen* omgevormd tot het blad *DDR-kenningen*. Het werd serieuzer van aard en thema's als onderwijs, cultuur, theologie en politiek werden verder uitgediept. De titel was tegelijk een woordspelletje: met de 'r' van DDR diende tegelijkertijd 'er'kenningen gelezen te worden.²⁰ Vanaf september 1971 verscheen op het achterblad van *DDR-kenningen* 'naar ontspanning door erkenning D.D.R.', een statement waarin tien stellingen stonden over de noodzaak van erkenning van de DDR. Het niet-erkennen van de DDR was 'achterhaalde politiek' en het 'kwetste het gevoel van eigenwaarde van leiding en bevolking in de DDR'. Erkenning diende 'meer dan ooit op het program van actie van alle politieke partijen in Nederland te staan' zonder dat dit 'zelfs maar instemming met het huidige maatschappijstelsel in de DDR hoeft te impliceren'.²¹ Tot aan de daadwerkelijke erkenning van de DDR bleef dit statement achterin staan. Het dertiende nummer van februari 1973 heette niet meer *DDR-kenningen* maar 'De DDR erkend'.²²

Na de erkenning van de DDR ging het blad verder als *Oost Europa verkenningen*, het accent van het Oost-Europa project kwam dan ook steeds meer te liggen op de rest van de landen achter het Ijzeren Gordijn. Het Oost-Europa project werd na deze jaren steeds meer zelfstandig en in 1977 sneed het volledig de banden met de NCSV door. Het project ging zelfstandig verder en werd een onafhankelijke stichting die ondergebracht werd bij de stichting 'Vredesopbouw' in Utrecht. In de NCSV bleef de belangstelling voor Oost-Europa wel groot, er werden nog kampen georganiseerd en ieder jaar verzorgden tien NCSV-leden het onderhoud van een Joodse begraafplaats in Berlijn-Wannsee.²³

¹⁹ Volkenrechtelijke erkenning der D.D.R., archief NCSV

²⁰ Pekelder, *Nederland en de DDR*, 310.

²¹ Naar ontspanning door erkenning D.D.R., archief NCSV

²² Pekelder, *Nederland en de DDR*, 311.

²³ Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 207-208.

Einde van de NCSV

In de jaren zeventig was er sprake van een neergaande ontwikkeling van het verenigingsleven. Behalve het kampwerk werden er verder weinig initiatieven meer genomen. Toen zelfs de kampen verlies gingen draaien en het ledenaantal verder tanende was, besloot de NCSV op een vergadering in september 1985 zichzelf op te heffen. Door zich te concentreren op projecten en het studentenleven links te laten liggen, was ze ingehaald door andere bewegingen zoals de vrouwen- en kraakbeweging.²⁴

De reacties van oud-leden waren mild omdat de opheffing niet als een verrassing kwam. Toen de NCSV eind jaren zestig radicaliseerde en zich meer bezig ging houden met politiek was er al een reactie dat 'het doel moet zijn om jongeren tot het evangelie te brengen en niet om politiek te bedrijven'.²⁵ De NCSV kreeg veel van dit soort reacties en toen al besloten veel oud-leden om het lidmaatschap en contributie stop te zetten, omdat ze zich niet meer konden herkennen in de vereniging. Zeer treffend was de reactie van B. de Gaay Fortman voor de gehele ontwikkeling van de NCSV in de jaren zestig en zeventig:

"Ik heb een jaar of tien geleden al afscheid genomen van de NCSV. De NCSV was de NCSV niet meer. Openheid, levensvreugde, tolerantie: het bestond niet meer. De NCSV was een ideologie geworden. ... Het stond allemaal in het teken van Marx. Er geen ruimte voor een andere dan de historisch materialistische opvatting. Met die ideeën kun je geen zomerkampen organiseren. Hét kenmerk van de NCSV is altijd de ruimte geweest. Maar de vereniging is ongelooflijk zwaar geworden, een straf socialistische club."²⁶

²⁴ Ibidem, 221-223.

²⁵ Reactie 22/12/1969, archief NCSV

²⁶ Gec. in H. Hielkema, 'NCSV: het kampvuur is gedoofd' Trouw, 10 september 1985, in: Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging*, 223.

4. Nederlandse Hervormde Kerk

Context

Eind jaren veertig was er in Nederland weinig oog voor het oorlogsvraagstuk en lag de nadruk in het debat op de nationale problemen zoals de wederopbouw en de Indonesische kwestie. Toch was er in Nederland wel degelijk angst voor een nieuwe wereldoorlog als gevolg van een Russische aanval. Uit een in 1945 gehouden stemming bleek dat maar liefst 55% van de Nederlanders de Sovjet-Unie zag als een bedreiging voor de wereldvrede.¹

Er heerste in deze jaren een sterk idee dat de Russen alles bepaalden in de DDR. Volgens verschillende politici in Nederland waren 'de Russische bezettingsautoriteiten de doorslaggevende kracht achter alle politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in de DDR'.² In het westerse denken overheerste deze totalitarismetheorie die het sovjet-communisme en het nationaal-socialisme aan elkaar gelijkschakelde. De Nederlandse regering besloot dan ook om de DDR niet te erkennen als staat, de economische belangen in Oost-Duitsland wogen minder zwaar dan de betrekkingen met West-Duitsland en afspraken die gemaakt werden binnen de NAVO.³ In de praktijk bleek het echter lastig om concreet invulling te geven aan deze niet-erkenning. Het leidde tot hachelijke situaties in de correspondentie, zoals het gebruiken van de term de 'zogenaamde DDR' in het formele taalgebruik. Toch hield dit beleid stand tot aan begin jaren zeventig en werd gedurende deze tijd 'alle contact met de DDR [vermeden] dat ook maar de schijn van erkenning zou kunnen wekken'.⁴

Op kerkelijk gebied was echter een ander geluid te horen. Maatschappelijke en politieke vraagstukken werden niet meer uit de weg gegaan. In veel kerken heerste het gevoel dat er gezocht moest worden naar een tussenvorm van anticommunisme en prokapitalisme. Dit bleek uit de oprichtingsvergadering van de Wereldraad van Kerken in 1948. De raad veroordeelde zowel het communisme als het 'laissez-fairekapitalisme'. 'De christelijke kerk mocht zich met geen van de twee stelsels vereenzelvigen'. Toch leken de kerken na verloop van tijd zich steeds meer in het westerse kamp te vinden.⁵

¹Brouwer, dr. B. J., *Er zijn tenslotte grenzen. De Nederlandse kerken en het vraagstuk van de moderne oorlog 1945-1965* (Kampen 1993), 52.

²Pekelder, *Nederland en de DDR*, 74.

³Ibidem, 94-98, 57.

⁴Ibidem, 60-67.

⁵Witte, T., *Een verre vijand komt naderbij. De diplomatieke betrekkingen van Nederland met de Sovjet-Unie 1942-1953* (Kampen 1990), 127-129.

De Hervormde Kerk vormde hierop geen uitzondering en werd na de oorlog actief op het maatschappelijke vlak. Het was 'van een zwijgende tot een sprekende kerk' geworden⁶ en wilde maatschappelijke en politieke vraagstukken niet uit de weg gaan. Hierin liep de Hervormde Kerk voor op de Wereldraad omdat al in mei 1948 op een synode vergadering, dus voor de oprichting van de Wereldraad, de boodschap werd gegeven dat het communisme "niet minder in lijnrechte strijd is met het Evangelie van Jezus Christus dan het nationaal-socialisme. Maar dit mocht ook weer niet een kritiekloos aansluiten bij het kapitalistische kamp betekenen dat eveneens vanuit het Evangelie diende te worden afgewezen."⁷ Dit sloeg niet alleen op de machtsblokken zelf, maar ook op het idee dat moderne oorlogsvoering nooit 'een daad van gerechtigheid' kon zijn.⁸ In 1952 verscheen, op aandringen van de in 1924 opgerichte christelijke stichting Kerk en Vrede, een herderlijk schrijven dat verder inging op de discussie over oorlogsvoering.

Duitsland en de DDR

De Hervormde Kerk ondernam al direct na de oorlog activiteit om de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland te verbeteren. In 1947 werd een commissie naar Duitsland gestuurd om te onderzoeken hoe het land ervoor stond. In een week tijd werd er meer dan 2500 kilometer afgelegd en werd er gesproken met vele vertegenwoordigers. De reis leidde tot het verzoek aan de synode om te starten met grootschalige geestelijke en materiële hulpverlening in Duitsland. Ds. Touw, die mee was met deze commissie, noemde het een 'spoedeisende zaak'. Hij vernam dat in Nederland op de groenteveiling overtallige groente werd weggegooid, terwijl in Duitsland mensen stierven van de honger. Volgens Touw was het van grote noodzaak dat deze groente naar Duitsland werd gestuurd. Deze aanbeveling van Touw toonde aan het ernst was en het niet alleen ging om geestelijke maar ook om praktische hulp.⁹

Deze vernieuwde Duitsland politiek werd gekenmerkt door 'de geest van verzoening' en kwam voort vanuit de hierboven beschreven politieke opvatting van de kerk. Na het uiteenvallen van Duitsland en het oprichten van de BRD en DDR, besloot de synode echter dat het Duitse vraagstuk geen kwestie meer was.¹⁰ De commissie had haar taak voltooid en de contacten tussen Duitsland en

⁶ Brouwer, *Er zijn tenslotte grenzen*, 54-55.

⁷ *Handelingen van de vergadering van de Generale Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk ten jare 1948* ('s-Gravenhage 1949) 32-38 en 41-67 in: Witte, *Een verre vijand komt naderbij*, 130.

⁸ Brouwer, *Er zijn tenslotte grenzen*, 56.

⁹ Wilken-Veen, *Verzoening in de praktijk?*, 65-69.

¹⁰ Graaf, *Over de muur*, 33.

de kerken op gang gebracht. Omdat tevens de commissie zwaar op de begroting drukte, besloot de synode de Duitslandcommissie op te heffen. Dit betekende echter niet het einde van de betrekkingen, er was alleen geen aparte commissie meer nodig.¹¹

De betrekkingen werden overgenomen door een aantal individuen. Inzake Oost-Duitsland speelde Hebe Kohlbrugge een belangrijke rol. Zij 'kende Duitsland als geen ander'. Al midden jaren dertig was ze in Duitsland actief voor de Bekennende Kirche. Na de oorlog, waarin ze ook tijdelijk vastzat in Ravensbrück, zette ze al haar tijd in voor de Duitslandcommissie en was ze 'van onschatbare waarde geweest voor het herstel van de kerkelijke betrekkingen tussen Nederland en Duitsland'.¹² Ondanks dat ze het opheffen van de commissie betreunde, zette ze haar werk in de jaren vijftig in de DDR voort bij de stichting Kerk en Wereld. Vanaf 1957 was ze betrokken bij de opbouw van het werelddiaconaat waarin het Duitsland en Oost-Europabeleid een plek kreeg. Kohlbrugge legde vele contacten en bezocht vele Oost-Europese landen, uiteindelijk kreeg ze voor haar rol in de Nederlands-Duitse betrekkingen de Joost van den Vondelprijs in 1975.¹³ Ook ontving ze als dank voor haar werk in 1991 het eredoctoraat van de Karelsuniversiteit in Praag.¹⁴

Andere kerkelijke pioniers in de DDR, aldus Beatrice de Graaf, waren Bé Ruys en Herman Korteweg. Ruys was vanaf eind jaren veertig actief in het kerkelijk leven in de DDR. Haar toewijding kwam voort vanuit medelij met Oost-Duitse christenen en haar fascinatie voor het socialisme. In de jaren zestig begon ze zich steeds meer met politiek in te laten en streefde ze naar een dialoog tussen het christendom en socialisme. In tegenstelling tot de 'anticommunistische steriliteit' en de 'restauratieve mufheid' in de BDR vestigde Bé Ruys 'haar hoop op een ander, beter Duitsland (...) steeds meer op de socialistische Duitse republiek'. De derde pionier, Herman Korteweg, zette zich in voor de contacten tussen kerkelijke gemeenten in Nederland en de DDR. Hij was vooral bezig met het opzetten van gemeenten in Oost-Duitsland.¹⁵

Op initiatief van Kohlbrugge en Ruys vonden vele ontmoetingen plaats tussen Oost-Duitsers, West-Duitsers en Nederlanders, zoals op de vanaf 1951 georganiseerde *Arche-Konferenzen*. Vanaf 1954 namen Nederlanders deel aan de *Berliner Bibelwochen*.

Een andere grote rol in de kerkelijke contacten met de DDR speelde het Hendrik-Kraemerhuis. De in 1956 aangekochte villa aan de Limonenstraße in West-Berlijn, een aankoop die onder andere gestimuleerd was door de NCSV, was in 1959 vernoemd naar de voorman van de

¹¹ Wilken-Veen, *Verzoening in de praktijk?*, 107-111.

¹² Ibidem, 75-76.

¹³ Graaf, *Over de muur*, 33-34.

¹⁴ <http://www.ecclesianet.nl/het+verhaal+van+dr.+hebe+kohlbrugge>

¹⁵ Graaf, *Over de muur*, 34-35.

stichting Kerk en Wereld.¹⁶ Het huis functioneerde als ontmoetingsplaats tussen Nederlanders en 'Oosterlingen'. Ook verschillende NCSV ontmoetingen vonden hier plaats.

Het was 'de vooruitgeschoven post van de Nederlandse belangstelling voor het socialisme binnen kerkelijk links'.¹⁷ In het huis heerste een progressief christelijk klimaat dat vorm werd gegeven door medewerkers van het Kraemerhuis waaronder Bé Ruys. Waar Kohlbrugge zich ging afkeren van de DDR na de bouw van de muur, bracht Ruys juist in 1965 een boekje uit getiteld *Nieuwe oriëntatie. Stemmen uit de kerk in de DDR* waarin theologen, kerkleiders en anderen een discussie voerden over de relatie tussen het christendom en het socialisme. Het boekje had weinig kritiek op de DDR en pleitte voor internationale erkenning.¹⁸

De opvatting van het Kraemerhuis paste in het progressief theologische klimaat in de jaren zestig waarin op theologisch gebied veel boeken verschenen met politieke dimensies waarin werd gepleit voor een andere interpretatie van de Bijbel. Er werd gesproken van een 'Umorientierung' van de theologie waarin het opkomen 'voor de noden van de wereld' een kerntaak van de kerk was.¹⁹ Daarnaast paste het Kraemerhuis in de algemene maatschappelijke context die, gezien de studentenprotesten en de vernieuwingen in de jaren zestig, vrij progressief en revolutionair van aard was.

Het vraagstuk van de kernwapenen

De christelijk progressieve opvatting van het Kraemerhuis was niet het enige geluid dat er vanuit de Hervormde Kerk kwam. De algemene synode was minder progressief en revolutionair van aard.

Het algemene standpunt van de Hervormde Kerk werd openbaar gemaakt door middel van een 'herderlijk schrijven', een soort verklaring. In 1952 verscheen de eerste versie van het *Herderlijk schrijven betreffende het vraagstuk van oorlog en vrede*. Het ging in op het communisme, de Oost-West verhouding en de verantwoordelijkheid die het oorlog voeren met zich mee bracht. In 1956 en 1962 werd de verklaring herdrukt en verder aangevuld.²⁰ Het herderlijk schrijven uit februari 1956 heette *Hoe dienen wij de vrede?* en het schrijven uit juni 1962 kreeg de titel *Het vraagstuk van de kernwapenen* mee.

¹⁶ <http://www.hendrik-kraemer-haus.de/kraemer-e.htm>

¹⁷ Graaf, *Over de muur*, 37.

¹⁸ Pekelder, *Nederland en de DDR*, 169-173.

¹⁹ Graaf, *Over de muur*, 37.

²⁰ Brouwer, *Er zijn tenslotte grenzen*, 70-71.

In het deel *Oost en West* uit 1956 lag de nadruk op het vasthouden van 'de oecumenische verbondenheid met de Kerken achter het ijzeren gordijn'. Een ander belangrijk punt was dat 'wij (...) nimmer [mogen] aanvaarden of geloven, dat de politieke scheiding der wereld in twee blokken, de wezenlijke eenheid van het lichaam van Christus zou kunnen verbreken'. De Hervormde Kerk wilde in dit deel heel duidelijk maken dat het geen eenzijdige partij koos voor het westen. Het communisme werd verworpen, maar dit hield niet in dat er zonder voorbehoud voor het democratische systeem werd gekozen. Dit standpunt werd verduidelijkt door een mooie metafoor: 'Terwijl wij als Kerk de absolute zwart-wit tekening, zoals die in de communistische propaganda gebruikelijk is, verwerpen, mogen wij daar geen omgekeerde zwart-wit tekening tegenover stellen. Wij moeten er naar streven, voor het aangezicht van Jezus Christus, inderdaad, zowel hier als ginds, wit te noemen wat wit is en zwart wat zwart is'.²¹

Daarnaast werd de oproep gedaan om te komen tot een 'geest van verzoening tussen de volkeren'²². De Hervormde Kerk sprak zich dus heel duidelijk uit tegen een twee kampen strijd en wilde zich eigenlijk niet aan één kamp binden. Het probeerde de relatie tussen het westen en oosten in stand te houden.

Het vraagstuk van de kernwapenen ontstond doordat er een toenemende verontrusting was ontstaan naar aanleiding van de kernwapenen. Ondanks dat dit stuk uit 1962 niet alle aspecten van het oorlogsvraagstuk wilde behandelen, omdat er door kerken al veel was gedaan, behandelde het wel een aantal kernvragen. Bij het schetsen van de context in deel *V. Is coëxistentie mogelijk?* werd de schuld van het ontstaan van de Koude Oorlog met name bij de Russen gelegd. De NAVO was ontstaan als reactie op het Sovjet-imperialisme, de Russen maakten misbruik van het veto-recht en de vlag met hamer en sikkel werd gelijkgesteld aan de rode Nazi-vlag. Toch legde de kerk er ook de nadruk op dat er sprake was van een ontwikkeling waarbij communistisch China wel eens een nieuw machtsblok kon vormen.²³

Waar in 1952 nog de nadruk werd gelegd op verzoening, waarin een andere situatie nog mogelijk leek, werd in 1962 de bipolaire orde geaccepteerd en werd de nadruk gelegd op samenleven in plaats van verzoening. Met de nadruk op het samenleven werden de Koude Oorlog grenzen als vaststaand en onveranderbaar aangenomen. Het samenleven werd aangeduid met de

²¹ *Hoe dienen wij de vrede? Verklaring van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk ('s-Gravenhage 1956) 32-33.*

²² *Hoe dienen wij de vrede?* 33.

²³ *Het vraagstuk van de kernwapenen. Nadere beschouwingen over oorlog en vrede van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk ('s-Gravenhage 1979), 35-39.*

term coëxistentie die echter volgens de kerk meer behelste 'dan het minimum, dat meestal met dit woord aangeduid wordt'.

Toch heerste er het idee dat doordat Christus zich met alle mensen had verzoend, verzoening het hoogste nastreefbare doel moest blijven. Er werden echter wel twee kanttekeningen bij gemaakt. Ten eerste werd er op gewezen dat coëxistentie bovenal een politieke doelstelling was die moest worden gezien tegen de achtergrond van 'de ondergang (...) van beide machtsblokken'. De grenzen van wat de coëxistentie aan zou kunnen waren heel lastig te stellen en het gevaar van oorlog bleef altijd aanwezig. Ten tweede mocht het 'ijveren voor verzoening (...) niet ontaarden in een innerlijk zwichten (...) voor de ideologische druk van het Oosten'.²⁴

Doel van deze kanttekeningen was om duidelijk te maken dat coëxistentie een groot goed was om 'mensen (...) anders dan door een eindeloos geprongoleerde koude oorlog, tot een leefbaar bestaan te geraken'. Anderzijds mocht dit niet betekenen dat het westen deze situatie 'haar de ogen mag doen sluiten voor de grote waarde van geestelijke goederen, die in de westerse wereld aanwezig zijn. Ook al moet worden erkend: niet overal en niet in een volmaakte vorm (...)'.²⁵

Kerkelijke Ostpolitik

Eind jaren zestig werd door de kerken, door middel van het net opgerichte Interkerkelijk Vredesberaad, een verdere ontspanningpolitiek gevoerd. Het IKV keurde in het *Cahiers voor Vredesvraagstukken* al het Koude Oorlogsgeweld af. De nieuw gevoerde Ostpolitik door Brandt werd toegejuicht. Op kerkelijk gebied richtten in de DDR acht Oost-Duitse kerken een nieuwe kerkenbond op, de *Bund Evangelischer Kirchen in der DDR* (BEK). Deze kerken waren een 'Kirche im Sozialismus' en accepteerden dus de maatschappelijk context in de DDR waarin ze opereerden. In Nederland werd deze stap positief benaderd, het bood een hoopvol perspectief voor jeugdige Duitsers, en vrede en stabiliteit in Europa was hiermee dichterbij gekomen. Door het ontstaan van de BEK werden er, nog voor de erkenning, officiële betrekkingen aangeknoopt door de kerken.²⁶

In 1972 werd het nieuwe Oost-Europa beleid vorm gegeven door Albert van den Heuvel. Hij had de Oost-Duitse kerken leren kennen door zijn werkzaamheden voor de Wereldraad van Kerken. Hij inspireerde de kerk om 'relaties met broederkerken in Oost-Europa aan te gaan, om op die manier de grens tussen Oost en West te overbruggen'. Na de erkenning van de DDR werd het vernieuwde beleid verder vorm gegeven. Kerken werden uitgenodigd om naar Nederland te komen

²⁴ *Het vraagstuk van de kernwapenen*, 40-42.

²⁵ *Het vraagstuk van de kernwapenen*, 42.

²⁶ Graaf, *Over de muur*, 52-54.

en delegaties van de Hervormde Kerk bezochten Oost-Europese kerken. Er werden op initiatief van Van den Heuvel vele banden aangeknoopt met Oost-Europese equivalenten, met name in de DDR, vanwege 'het diaconaat van de ontmoeting en de oprechte belangstelling voor een kerk die leeft in een politieke diaspora en die komend vanuit een volkskerksituatie een diepgaand proces van omschakeling doormaakt'.²⁷

²⁷ Graaf, *Over de muur*, 54-58.

5. Conclusie

Na de oorlog leek de Nederlandse Hervormde Kerk een 'voorsprong' te hebben op de NCSV. Bij de kerk drong meteen het besef door dat er een nieuwe opdracht was om actief te zijn in de maatschappij. Ten aanzien van Duitsland ging een net ingestelde commissie onderzoeken wat voor mogelijkheden er waren om deze mensen te helpen. Ook bij de NCSV was er contact met Duitsers maar dit leek met name voort te komen vanuit de algemene studentenraad. Er werd wel over verzoening gediscussieerd maar echte actie volgde er nog niet op. De NCSV was vooral een vormings- en minder een actiecentrum.

In de jaren vijftig vond er, na oprichting van de DDR, een kentering plaats bij de NCSV. De NCSV werd zeer bewust van de noden van Oost-Duitse christenen door onder andere het bezoek van H.C. Spijkerboer aan de DDR. Of het nu een gevolg was van beleid of een typefout, feit was dat de NCSV in 1954 een conferentie belegde in Haus Villigst waarin de ontmoeting met Oost-Duitsers centraal stond. Deze conferenties zouden tot in de jaren zestig door blijven gaan.

Tegelijkertijd was in de Hervormde Kerk een tegenstrijdig proces bezig. Enerzijds werd door het opheffen van de Duitslandcommissie duidelijk dat de kerk geen grote rol wilde spelen in de DDR. Anderzijds was het zo dat de betrekkingen wel degelijk aanwezig bleven. Dit was met name het gevolg van de rol van individuen als Hebe Kohlbrugge en Bé Ruys. Daarnaast werd het Kraemerhuis eind jaren vijftig opgezet om te dienen als ontmoetingsplaats. Concluderend kan gesteld worden dat de houding van de NCSV en de Nederlandse Hervormde Kerk in deze tijd vrijwel gelijk was.

Waar het proces bij de Hervormde Kerk eigenlijk stagneerde, radicaliseerde de NCSV verder. In de jaren zestig ontwikkelde zich een groepje dat zich intensief bezig ging houden met de DDR en de relatie bestudeerde tussen het christendom en marxisme. Bedoeling was om boven de bipolaire wereldorde uit te stijgen door middel van het voeren van een dialoog. Voor de NCSV gold 'het oosten is geen oosten, het westen is geen westen, de twee zullen elkaar ontmoeten'¹.

Deze radicalisering viel samen met de algehele maatschappelijke context waarin binnen de studentenwereld de vernieuwingen elkaar snel opvolgden, de NCSV paste in deze nieuwe generatiegolf. De radicalisering van de jaren zestig kwam tot ontplooiing in het Oost-Europaproject waarin verdere studie werd gemaakt van het marxisme en waarin erkenning van de DDR een belangrijke rol gingen spelen.

¹ "Variaatsie op 'east is east, west is west, and never the twain shall meet again", Oost-Europa in de N.C.S.V., archief NCSV

De kerk bleef hierbij achter en speelde inzake de DDR een steeds kleinere rol. In het Herderlijk Schrijven werd echter wel een aantal uitspraken gedaan. Hierin valt in eerste instantie, zij het minder radicaal, dezelfde houding terug te vinden als bij de NCSV. Getracht werd ook om boven de bipolaire wereldorde uit te stijgen en om te verzoenen met de DDR. In tweede instantie veranderde deze houding echter en leek de kerk zich neer te leggen bij het bestaan van de twee kampen naast elkaar.

Uitzondering op het algemene beleid vormde echter Bé Ruys die eerder de lijn van de NCSV volgde. Zij begon zich vanaf de jaren zestig ook steeds verder in te laten met politiek en maakte deel uit van het christelijke progressieve denken.

In de jaren zeventig, eigenlijk pas na de erkenning van de DDR door Nederland, probeerde de Hervormde Kerk weer terrein terug te pakken op de NCSV door ook een Oost-Europaproject te starten. De kerk leek dus al die jaren toch vooral de lijn van de politiek gevolgd te hebben. Verklaring is denk ik dat de kerk als volkskerk veel meer de algemene politieke lijn dient te volgen dan een relatief klein clubje als de NCSV, waarin de studenten zich ook nog eens afzetten tegen de heersende opinie eind jaren zestig.

De vergelijking tussen de NCSV zou om die reden wel eens mank kunnen lopen. Kan een dergelijk clubje wel vergeleken worden met een instituut als de kerk? Daarnaast is duidelijk geworden dat de rol van individuen groot is, zowel bij de kerk als bij de NCSV. Personen als Kohlbrugge, Ruys en Van den Heuvel drukten hun stempel bij de kerk op de gevolgde lijn, bij de NCSV was dat bijvoorbeeld Meindertsmas. De vraag is in hoeverre deze personen garant staan voor de gehele vereniging.

Toch denk ik wel de juiste vergelijking gemaakt te hebben door te stellen dat begin jaren vijftig de kerk nog voorop liep op de NCSV, maar dat vanaf midden jaren vijftig de NCSV verder radicaliseerde. Pas na de erkenning van de DDR pakte de kerk de draad weer verder op al waren er tussentijds wel degelijk contacten met de DDR, zowel van officiële zijde als vanuit individuen.

Wat me verder is opgevallen is dat de NCSV en de Hervormde Kerk vrijwel geen banden met elkaar hebben. Ondanks de aanzet tot samenwerking door het aanstellen van studentenpredikanten, heb ik verder geen materiaal kunnen vinden over gezamenlijk werk en contacten. Ongetwijfeld zullen leden elkaar hebben ontmoet in bijvoorbeeld het Kraemerhuis, maar vanuit officiële kanalen lijkt er geen samenwerking te hebben plaatsgevonden.

6. Literatuurlijst

Bronnen

HDNP: Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme, Vrije Universiteit Amsterdam. Archief NCSV is collectienummer 725

Diskussie-nota: Het Oost-Europa project van de N.C.S.V., HDNP, archief NCSV

Het Oost-Europa project binnen de NCSV, HDNP, archief NCSV

Kerk in de DDR – tegen wil en dank -, december 1970, HDNP, archief NCSV

Motief, maandblad NCSV, nummer 18 juni 1971, HDNP, archief NCSV

Naar ontspanning door erkenning D.D.R., achterblad *DDR kenningen* 1971, HDNP, archief NCSV

Oost-Europa in de N.C.S.V., HDNP, archief NCSV

Politieke partijen, andere groepen mensen en wat rond een erkenning van de DDR, 20 maart 1970, HDNP, archief NCSV

Reactie 22 december 1969, HDNP, archief NCSV

Redactioneel, *DDR kenningen* 1972, HDNP, archief NCSV

Symposium over de erkenning van de DDR, *DDR mededelingen* december 1970, HDNP, archief NCSV

Verslag van het Oost-Europa project tot aan 1-12-1972, HDNP, archief NCSV

Volkenrechtelijke erkenning der D.D.R., januari 1971, HDNP, archief NCSV

Bronnenuitgaven

Een rode draad. 75 jaar N.C.S.V., Eltheto brochurereeks 34-35 (zp, 1971)

Het vraagstuk van de kernwapenen. Nadere beschouwingen over oorlog en vrede van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk ('s-Gravenhage 1979)

Hoe dienen wij de vrede? Verklaring van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk ('s-Gravenhage 1956)

Literatuur

Berg, A.J. van den, *De Nederlandse Christen – Studenten Vereniging 1896-1985*

(’s-Gravenhage 1991)

Brouwer, dr. B. J., *Er zijn tenslotte grenzen. De Nederlandse kerken en het vraagstuk van de moderne oorlog 1945-1965* (Kampen 1993)

Graaf, B. de, *Over de muur. De DDR, De Nederlandse kerken en de vredesbeweging* (Amsterdam 2004)

Hellema, D., *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek* (Utrecht 2006)

Koster, K., *Het stiefkind van Europa. De niet erkende staat* (Baarn 1970)

Meijering, E., *Het Nederlandse christendom in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2007)

Pekelder, J., *Nederland en de DDR. Beeldvorming en betrekkingen 1949-1989* (Amsterdam 1998)

Wilken Veen, Dr., *Verzoening in de praktijk? De NCSV en de ‘Duitsche Quaestie’* (Zoetermeer 2004)

Witte, T., *Een verre vijand komt naderbij. De diplomatieke betrekkingen van Nederland met de Sovjet-Unie 1942-1953* (Kampen 1990)

Het verhaal van Dr. Hebe Kohlbrugge,

<http://www.ecclesianet.nl/het+verhaal+van+dr.+hebe+kohlbrugge>, laatste wijziging onbekend,

bezocht op 21 mei 2009

Kraemerhuis, <http://www.hendrik-kraemer-haus.de/kraemer-e.htm>, laatste wijziging 19-04-2008,

bezocht op 22 mei 2009